

The Methodology of the Narrational (Riwayī) Exegetical Method in Political Interpretation of the Noble Qur'an with Emphasis on the Rapprochement of the Views of Sunni and Shi'i Exegetes

Gholam Reza Behrooz Lak^{1✉} and Hijratullah Jebraieely²

1. Professor, political Science, Baqir al-Olum University- Qom, Iran. Email: blak@bou.ac.ir

2. Corresponding Author, Ph.D. student of Comparative Tafsir, of Quran, Al-Mustafa International University, Gurgan, Iran. Email: jebraieelygram@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

6 September 2025

Received in revised form:

4 November 2025

Accepted:

2 December 2025

Available online:

1 January 2026

Keywords:

Method;
Methodology;
Exegesis;
Political Exegesis;
Narrational Political
Exegetical Method.

ABSTRACT

Objective: This study aims to formulate a systematic methodology for the *narrational-political method of Qur'anic exegesis* (al-tafsīr al-rīwā'ī al-siyāsī). The central problem addressed is the paucity of philosophical and methodological studies in the field of political exegesis as an independent discipline, as well as the absence of a structured classification of its methods. The objective is to explicate the structure, foundations, processes, strategies, and methodological pathologies of this approach, with particular emphasis on fostering rapprochement (taqrīb) between the interpretive perspectives of Sunni and Shi'i exegetes (al-fariqayn).

Method: This research adopts a qualitative approach employing a descriptive-analytical method. Its methodological framework is a reformist and integrative paradigmatic "five-level model," encompassing descriptive, foundational (ontological and epistemological), strategic, operational, and critical levels. Data were collected through library-based research on Shi'i and Sunni exegetical and hadith sources and were analyzed through systematic content analysis.

Findings: The narrational-political exegetical method constitutes a logical process that is lexeme-oriented, verse-centered, and theme-based. It relies upon exegetical narrations transmitted from the Prophet (SAWW), the Imams (AS), the Companions (ṣahābah), and the Successors (ṭābi'ūn) to elucidate the "political order" (al-amr al-siyāsī) in the Qur'an. Ontologically, the exegetical narrations of the Prophet and the Imams are characterized as revelatory (wahyānī), whereas those of the Companions and Successors represent *pure ijtihād* situated near the period of revelation. The preferred paradigm is identified as a "rapprochement-oriented paradigm," and the selected approach as the "rapprochement-based narrational-political exegetical approach." Operational processes were elaborated across three trajectories: lexical inquiry, verse-based analysis, and thematic investigation. The principal methodological pathologies - foundational, source-related, procedural, and consequential - were also identified.

Conclusion: The principal contribution of this study lies in demonstrating the possibility and necessity of elevating political exegesis from a mere orientation to a methodologically grounded discipline through reliance on the narrational method. Its primary application is the production of trans-sectarian and unifying Qur'anic-political knowledge. The final recommendation urges exegetes and scholars of political Qur'anic studies to adopt this five-level framework to avoid sectarianism, contextual disjunction, and the transformation of the Qur'an from a book of unity into a source of division.

Cite this article: Khadamian, A.A., & Al-Mousawi, I. (2025). Critique of the Doubts Regarding Violence from the Prophet's (PBUH) Biography in the Incident of Banu Qurayzah.

Comparative Hadith Sciences, 12 (23), 11-44.

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

Introduction

Political interpretation of the Noble Qur'an constitutes a significant branch of thematic exegesis (al-tafsīr al-mawḍū'ī). However, it has largely developed in a fragmented manner, lacking coherent philosophical and methodological foundations. Among the most established exegetical methods is the *narrational method* (al-tafsīr al-riwā'ī), which has also been employed in political contexts. Nevertheless, its methodological articulation within the specific domain of political exegesis has not been systematically developed.

Moreover, extant narrational exegeses are frequently framed within sectarian paradigms and lack a rapprochement-oriented outlook. Addressing this lacuna, the present study investigates the following central question: What constitutes the methodology of the narrational method in political exegesis of the Qur'an, with emphasis on rapprochement between Sunni and Shi'i exegetical perspectives? The objective is to present a comprehensive five-level model for analyzing and applying this method in the production of unifying Qur'anic-political knowledge.

Methodology

This study is theoretical and foundational in nature and employs a descriptive-analytical method. The research corpus comprises Shi'i and Sunni narrational exegeses and ḥadīth sources relevant to political interpretation. Given the objective of constructing a holistic methodological model, purposive sampling was employed, focusing on theoretical foundations and representative cases within both traditions. Data were gathered through library research and systematic extraction from primary exegetical and ḥadīth sources. The analytical framework is a paradigmatic five-level model designed and developed by the researcher:

Level 1: Descriptive

Definition and clarification of key concepts such as political exegesis and narrational-political exegesis.

Level 2: Foundational

Analysis of ontological and epistemological foundations of political exegetical narrations attributed to the Prophet (SAWW), the Imams (AS), the Companions, and the Successors; as well as identification of the governing paradigm.

Level 3: Strategic

Examination of strategies (e.g., continuity-oriented vs. discontinuity-oriented readings) and approaches (sectarian, comparative, rapprochement-based).

Level 4: Operational

Explication of practical procedures and rules across three applied trajectories: lexical inquiry, verse-based analysis (including explicative, *sīrah*-based occasions-of-revelation analysis, and legislative-legal sub-approaches), and thematic investigation.

Level 5: Critical

Pathology analysis in four domains: foundational, source-related, procedural, and consequential.

Data analysis at each level was conducted qualitatively through inferential reasoning.

Findings

The findings of the study are presented within a five-level model framework:

Descriptive Level:

The narrational-political exegetical method is defined as a logical, lexeme-oriented, verse-centered, and theme-based process in which the exegete, through recourse to exegetical narrations (statements, actions, tacit approvals, and attributes) attributed to the Prophet (ﷺ), the Imams (‘a) (in Shi‘i perspective), and the Companions and Successors (in Sunni perspective), elucidates the political intent (*al-murād al-jiddī al-siyāsī*) of God in the Qur’an through *ijtihād*-based mechanisms.

Foundational Level:

Ontologically, the political exegetical narrations of the Prophet (ﷺ) and the Imams (‘a) possess a revelatory (*waḥyānī*) and divinely inspired (*ladunnī*) character. In contrast, narrations of the Companions and Successors represent *pure ijtihād*, though temporally proximate to revelation. The proposed contemporary paradigm is an “*ijtihād*-based rapprochement-oriented narrational-political paradigm,” aimed at producing trans-sectarian, functionally relevant Qur’anic-political knowledge for the entire ummah.

Strategic Level:

A composite strategy combining continuity and contextual discontinuity is recommended, depending on whether the study follows a sequential (*tartībī*) or thematic (*mawḍūʿī*) method. Among possible approaches, the rapprochement-based narrational-political interpretation—promoting Muslim unity and inter-madhab convergence—is identified as the optimal and ideal approach.

Applied Level:

The operational processes were elaborated in detail through three methodological approaches: (1) Lexical-Analytical Approach (Word-Based Analysis): This approach includes: selection of the political term under investigation, philological and semantic scrutiny, collection of lexically oriented exegetical narrations (*riwāyāt tafsīriyya lughawiyya*), analysis of semantic development and transformation. (2) Verse-Based Approach (*Āyah-Oriented Analysis*): This approach is subdivided into three categories: a) Explanatory (*Tashrīhī*): Removing ambiguity, interpreting ambiguous verses (*taʿwīl al-mutashābihāt*), and identifying concrete referents. b) Revelational-*Sīrah* Contextual (*Shaʿn Nuzūl-Sīrah Based*): Linking verses to major stages of the Prophetic *sīrah* in Mecca and Medina. c) Legislative-Normative (*Tashrīʿī-Taqnīnī*): Elucidation of politically normative legal verses (*āyāt al-aḥkām al-siyāsiyya*). (3) Thematic Approach (Topic-Based Analysis): This includes the construction of a “family of exegetical narrations” based initially on shared lexical elements, and subsequently on thematic and conceptual affinity.

Critical Level (Pathology / Diagnostic Evaluation):

The principal methodological and epistemic challenges identified are as follows:

1. Foundational (Epistemic) Pathologies: Disconnection from the internal coherence and unity of the Qurʾānic text. Falling into the trap of “narrative-sufficiency” (*riwāya-centrism*) in religion and exegesis.

2. Source-Related Pathologies: Scarcity of authoritative and meaning-generative exegetical narrations. Conflation of narrations from the *Maʿsūmīn* with reports from non-authoritative figures. Proliferation of *Isrāʾīliyyāt* and fabricated traditions.

3. Methodological Pathologies: Dominance of sectarian approaches. Neglect or misapplication of contextual analysis (*iḥdār al-siyāq*). Use of

ambiguous narrations to interpret definitive verses (muḥkamāt), or reliance on weak ḥadīth.

4. Consequential Pathologies: Movement contrary to the unity of the Muslim Ummah. Transformation of the Qur'ān from a unifying scripture of the community into a sectarian text.

Conclusion

By presenting a five-level model, this study takes an initial step toward the epistemic systematization of political Qur'ānic exegesis and the methodological structuring of one of its most significant interpretive approaches. Emphasizing a rapprochement-oriented paradigm (taqrībī) and a unity-centered perspective serves as a response to the prevailing condition of predominantly sectarian narrative-based exegeses. The findings demonstrate that, despite the richness of its source material, the narrative method faces serious challenges in terms of authentication, structural coherence, and consequential orientation. Comparison with prior studies indicates that while the general narrative method has been addressed, its application specifically to the political domain and the presentation of a model with this level of comprehensiveness constitute the primary innovation of this research.

روش‌شناسی روش تفسیر روایی در تفسیر سیاسی قرآن کریم با تأکید بر تقریب آرای مفسران فریقین

غلامرضا بهروزی لک^۱ و هجرت الله جبرئیلی^۲ ✉

۱. استاد تمام گروه مطالعات سیاسی، دانشگاه باقر العلوم ع، قم، ایران، رایانامه: blak@bou.ac.ir
 ۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی، جامعه المصطفی العالمیه، گرگان، ایران، رایانامه: jebraieelygram@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۵ شهریور ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۳ آبان ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۱ آذر ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۱ دی ۱۴۰۴</p> <p>کلیدواژه‌ها: روش، روش‌شناسی، تفسیر، روش تفسیر سیاسی</p>	<p>هدف: این پژوهش با هدف تدوین روش‌شناسی نظام‌مند برای «روش تفسیر روایی سیاسی قرآن کریم» انجام شده است. مسئله اصلی، کمبود مطالعات فلسفی و روش‌شناختی در حوزه تفسیر سیاسی به مثابه یک دانش مستقل و فقدان طبقه‌بندی روش‌های آن است. هدف، تبیین ساختار، مبانی، فرایندها و آسیب‌های این روش با تأکید بر تقریب آرای مفسران فریقین است.</p> <p>روش: پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. چارچوب روش‌شناختی آن، یک «مدل پنج‌سطحی» پارادایمیک اصلاح‌گرایانه و تلفیقی است که شامل سطوح توصیفی، بنیادین (هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی)، راهبردی، کاربردی و انتقادی می‌شود. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای متون تفسیری و حدیثی فریقین گردآوری و با تحلیل محتوای نظام‌مند مورد بررسی قرار گرفتند.</p> <p>یافته‌ها: روش تفسیر روایی سیاسی، فرآیندی منطقی، واژه‌محور، آیه‌محور و موضوع‌محور است که با اتکا به روایات تفسیری پیامبر ﷺ، معصومین علیهم‌السلام، صحابه و تابعین، به تبیین «امر سیاسی» در قرآن می‌پردازد. مبانی هستی‌شناختی این روایات نزد پیامبر و معصومین علیهم‌السلام «وحيانی» و نزد صحابه و تابعین «اجتهاد خالص» است. پارادایم مطلوب، «پارادایم تقریب‌گرایانه» و رویکرد برگزیده، «رویکرد تفسیر روایی سیاسی تقریبی» معرفی شد. همچنین، فرایندهای عملیاتی در سه رهیافت واژه‌پژوهی، آیه‌پژوهی و موضوع‌پژوهی تبیین و مهم‌ترین آسیب‌های مبنايي، منبعی، روشی و پیامدی این روش شناسایی شد. نتیجه‌گیری: پیام اصلی تحقیق، امکان و ضرورت ارتقای تفسیر سیاسی از یک گرایش به یک دانش روش‌مند با تکیه بر روش روایی است. کاربرد اصلی این روش‌شناسی، تولید دانش قرآنی-سیاسی فرافرقه‌ای و تقریب‌بخش است. توصیه نهایی، بهره‌گیری از این چارچوب پنج‌سطحی توسط مفسران و قرآن‌پژوهان سیاسی برای اجتناب از آسیب‌هایی مانند فرقه‌گرایی، گسست از سیاق و تبدیل قرآن به کتاب تفرقه است.</p>

استناد: بهروزی لک، غلامرضا؛ و جبرئیلی، هجرت الله (۱۴۰۴). روش‌شناسی روش تفسیر روایی در تفسیر سیاسی قرآن کریم با تأکید بر تقریب آرای مفسران فریقین. *علوم حدیث تطبیقی*، ۱۲ (۲۳)، ۱۱-۴۴.

© نویسندگان

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه

مقدمه

قرآن کریم کتابی است که از جانب خداوند به وسیله روح القدس بر قلب حضرت رسول الله به صورت تدریجی در طول بیست و سه سال و اندی، در زمان‌ها، مکان‌ها و شرایط مختلف نهضت و دولت نازل گردید. با وجود نزول تدریجی، قرآن دارای متنی یکپارچه، منسجم و هدفمند است که غایت آن هدایت توحیدی انسان‌ها می‌باشد.

نزول تدریجی قرآن سبب شد این کتاب با بافت زبانی، فرهنگی و نظام معنایی روزگار نزول خود ارتباطی بینامتنی برقرار کند. این رابطه، زمینه‌ساز پیدایش روش تفسیری روایی شد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به کار بست روش تفسیری روایی نبوی فرمان دادند. سپس روایات تفسیری اصحاب موجب شکل‌گیری روش تفسیری روایی صحابی، روایات تابعین سبب پیدایش روش تفسیری روایی تابعی و در قرائت شیعی، روایات تفسیری معصومان علیهم السلام موجب آفرینش روش تفسیری روایی معصومین گردید.

روش تفسیری روایی، کهن‌ترین شیوه تفسیر قرآن و هم‌زاد روش تفسیری قرآن به قرآن است و تاکنون زنده و پویا باقی مانده است. این روش در تفسیر آیات سیاسی قرآن نیز به کار گرفته شده است. در این مقاله، با تکیه بر اصل فلسفی روش‌شناختی پارادایمیک و با رویکرد اصلاح‌گرایی، ترکیب‌گرایی و کثرت‌گرایی روشی، بهره‌برداری حداکثری از روش تفسیری روایی برای مطالعه امر سیاسی در قرآن کریم صورت می‌گیرد. این پژوهش در نظر دارد تجربه‌های مفسران و قرآن‌پژوهان پیشین را در چارچوب روش تفسیری روایی ترمیم و توسعه دهد.

روش‌شناسی تفسیری سیاسی روایی در این تحقیق، بر اساس مدل پنج‌لایه‌ای / سطحی و با توجه به عناصر اساسی پارادایمیک روش‌شناختی پیش برده می‌شود.

الف. مفهوم‌شناسی

در ذیل مفهوم‌شناسی، مفاهیم اساسی این مقاله و مدل منتخب روش‌شناسی ارائه می‌شود.

تعاریف مفاهیم اصلی مقاله

تعریف تفسیر: تعریف گزینشی از «تفسیر» چنین ارائه می‌شود: «مقصود از تفسیر، تبیین مراد استعمالی آیات قرآن و آشکار کردن مراد جدی آن بر اساس مبانی و روش معتبر، قواعد ادبیات عرب و اصول عقلایی محاوره است» (رجبی، ۱۳۹۶: ۹؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۹۵: ۲۵).

تعریف سیاست اندیشمندان اسلامی: به طور معمول با رویکرد غایت‌گرایانه، سیاست را به «کشورداری (تدبیر ملک)» و «استصلاح امت» تعریف کرده‌اند (حسنی، ۱۳۹۲: ۱۷۵).

در سنت دانش سیاسی حوزوی - دانشگاهی، سه تعریف عمده از سیاست قابل ذکر است:

علم سیاست متعالی: تعاریف متعددی برای علم سیاست متعالی شده است که عبارت‌اند از:

- راهنمایی و رهبری جامعه انسانی به سوی تعالی با بهره‌گیری از منابع علمی حوزوی و دانشگاهی (صدرا، ۱۳۹۴: ۲۳ و ۳۷).

- دانش مطالعه رفتار سیاسی و جهت‌دهی آن در نظام دانی نص (فراتی، ۱۳۹۲: ۲۹۸).

- دانش مطالعه امر سیاسی با استفاده از منابع معرفتی عقلی - نقلی (میراحمدی، ۱۳۹۵: ۱۴ و ۳۷؛ فراتی، ۱۳۹۲: ۳۵۷).

در این مقاله، تعریف سوم یعنی «علم سیاست به مثابه علم مطالعه امر سیاسی» گزینش شده است. از دیدگاه منصور میراحمدی، مقصود از «امر سیاسی» امری است که سیاست در ذات آن نهفته باشد، نه اینکه سیاست از عوارض آن محسوب گردد. به بیان دیگر، امر سیاسی امری است که در ذات آن مفاهیمی چون دوستی و دشمنی، قدرت و خیر مشترک درهم‌تنیده باشند و همین درهم‌تنیدگی، خصلت ذاتی آن را شکل دهد (میراحمدی، ۱۳۹۵: ۱۴ و ۳۷؛ فراتی، ۱۳۹۲: ۷۸). باید توجه داشت که یک «امر غیرسیاسی» نیز ممکن است با درهم‌تنیده شدن با یکی از عناصر یادشده، به «امر سیاسی» تحول یابد.

تعریف تفسیر سیاسی: در پرتو دیدگاه ارتقای «تفسیر سیاسی» از یک گرایش به سطح یک دانش و بر اساس تعاریف گزیده‌ای که از «تفسیر» و «سیاست» ارائه شد، تعریف پیشنهادی برای «تفسیر سیاسی قرآن» به شرح زیر است:

تفسیر سیاسی قرآن دانشی نظام‌مند و مبتنی بر پژوهش است که با اتکا بر مبانی، قواعد و روش‌های معتبر تفسیری، قواعد ادبیات عرب و اصول عقلایی محاوره، در پی تبیین مراد استعمالی و آشکار ساختن مراد جدی، معانی و دلالت‌های آیات قرآن کریم درباره امر سیاسی و مسائل مرتبط با آن می‌باشد؛ چه این بررسی در سطح تک‌تک آیات، موضوعات سیاسی یا ساختار یک سوره صورت گیرد.

هدف از «دانش» در این ترکیب، نظامی از شناخت‌های انسانی است که موضوع، روش پژوهشی و هدف مشخص دارد (حسنی و ایمان، ۱۳۹۶: ۸). ارتقای تفسیر سیاسی از گرایش به دانش، به معنای جدایی و استقلال کامل از علم تفسیر نیست؛ بلکه بدین معناست که با وجود تعلق عمیق به

دانش عام تفسیر، در عمل می‌تواند به‌عنوان دانشی مستقل مطرح شود. این استقلال به‌ویژه در شرایطی ضروری است که جامعه علمی امروز نیازمند تمرکز بر مسائل سیاسی و جزئیات آن‌ها در تفسیر قرآن کریم است؛ امری که مستلزم تخصص مفسر در دانش سیاست نیز می‌باشد و از عهده کسی که صرفاً در تفسیر تخصص دارد، کمتر برمی‌آید.

مقصود از «پژوهش» در این تعریف، ارتقای تفسیر سیاسی از یک گرایش به سطح دانش متکی بر روش‌های تحقیق تفسیری با جهت‌گیری خاص سیاسی است. همچنین، مقصود از «مبانی، قواعد و روش‌های معتبر تفسیری، قواعد ادبیات عرب و اصول عقلایی محاوره» تأکید بر مبنامندی و روشمندی است؛ به‌گونه‌ای که معیارهای اعتبار و عدم اعتبار، روایی (یافته‌های صحیح) و پایایی (قابلیت اتکای علمی) دانش تفسیر سیاسی تضمین گردد (رجبی، ۱۳۹۶: ۱۰).

مقصود از «ذکر متصل» در این مقاله، تبیین مراد استعمالی و آشکار کردن مراد جدی است؛ امری که مانع از گسست میان «معنا، تفسیر و تأویل» می‌شود. این گسست آسیب‌های فراوانی بر جامعه مسلمانی وارد کرده است. بر اساس این دیدگاه، تأویل بخشی از تفسیر به شمار می‌رود. منظور از مراد استعمالی: معنایی است که کلام با توجه به مفاهیم عرفی کلمات، قواعد حاکم بر هیئات و ترکیبات و قرائن متصل بر آن دلالت دارد. مراد جدی: مقصود واقعی گوینده از کلام است؛ خواه با مراد استعمالی مطابق باشد یا بر خلاف آن بوده و نیازمند تأویل گردد (آزاد، ۱۳۹۱: ۵۴).

امر سیاسی: امر «سیاسی» امری است که در ذات آن مفاهیمی چون دوستی و دشمنی، قدرت و خیر مشترک نهفته باشد. درهم‌تنیدگی این مفاهیم، خصلت ذاتی امر سیاسی را شکل می‌دهد (فراتی، ۱۳۹۲: ۷۸).

دانش تفسیر سیاسی: بر اساس این دیدگاه، می‌توان «دانش تفسیر سیاسی» را تعریف کرد و آن را از مرحله «گرایش سیاسی» به سطح یک دانش ارتقا داد. گرایش سیاسی متکی بر ذوق، نگرش، رویکرد و سلیقه است و فاقد چارچوب روشمند و روش‌شناسانه می‌باشد و دانش سیاسی تفسیری متکی بر مبانی، قواعد، ضوابط، موضوع، روش و هدف خاص است و تنها در چارچوب دانش است که روش‌شناسی معنا می‌یابد.

تعریف روش تفسیر: روش تفسیر عبارت است از مجموعه عناصر معرفتی، قواعد، فرایندها و مهارت‌هایی که برای فهم و بیان معانی قرآن کریم به کار می‌رود (بهمنی، ۱۳۹۷: ۳۷).

با وجود جامعیت این تعریف، در این مقاله تعریف منتخب چنین است: روش تفسیر فرایندی منطقی است که مفسر با تکیه بر مبانی، منابع و مستندات معتبر و مجموعه‌ای از مبانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، پارادایمیک، راهبردها، قواعد، فرایندها و مهارت‌ها، در جهت تبیین مراد استعمالی و مراد جدی خداوند متعال از آیات قرآن کریم حرکت می‌کند؛ تا بدین‌وسیله روایی و پایایی دستاورد تفسیری تضمین گردد.

تعریف روش تفسیر سیاسی: «روش تفسیر سیاسی» عبارت است از فرایند منطقی‌ای که مفسر برای تبیین و مطالعه امر سیاسی در قرآن کریم یا مراد جدی سیاسی خداوند متعال، با تکیه بر مبانی، منابع و مستندات معتبر و مجموعه‌ای از عناصر هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، پارادایمیک، راهبردها، قواعد، فرایندها و مهارت‌ها دنبال می‌کند. هدف این فرایند، تضمین روایی (یافته‌های صحیح) و پایایی (قابلیت اتکای علمی) دستاوردهای تفسیری سیاسی است.

تعریف روش‌شناسی تفسیر سیاسی: بر اساس رویکرد جدید در فلسفه علم و روش‌شناسی، که آن را شاخه‌ای از علوم تحلیلی و توصیفی می‌داند و موضوع آن بررسی روش‌ها یا روش‌های تحقیق مختلف است (حقیقت، ۱۳۹۱: ۵۵-۵۴)، «روش‌شناسی تفسیر سیاسی» دانشی است که به مطالعه روش‌های تفسیری سیاسی می‌پردازد. این دانش از سطح توصیفی به سوی سطح بنیادین، راهبردی، کاربردی و انتقادی حرکت می‌کند تا امر سیاسی و مراد جدی سیاسی خداوند متعال از آیات قرآن کریم را تبیین نماید و زمینه روایی و پایایی دستاوردهای تفسیری سیاسی را تضمین کند.

نکته اصلی: میان «روش تفسیر سیاسی» و «روش‌شناسی تفسیر سیاسی» باید تفاوت قائل شد:

- **روش تفسیر سیاسی:** یک فرایند منطقی است که زمینه‌ساز سامان‌یافتن تحقیق و رسیدن به معنا، نظریه و دستاورد تفسیری سیاسی می‌شود.

- **روش‌شناسی تفسیر سیاسی:** دانشی درجه دوم است که خود روش تفسیر سیاسی را مورد مطالعه قرار می‌دهد و به تحلیل، نقد و توسعه آن می‌پردازد.

۱. مدل منتخب روش‌شناسی تفسیر سیاسی

سید حمیدرضا حسنی و محمدتقی ایمان، تحقیق علمی را دارای چهار عنصر اساسی می‌دانند: معرفت‌شناسی، پارادایم، روش‌شناسی و روش. از دیدگاه آنان، حفظ این عناصر در حالت رتبه‌ای/لایه‌ای و توضیح فعالیت‌های تحقیق بر اساس آن‌ها، ضامن اعتبار پژوهش است (حسنی و ایمان، ۱۳۹۶: ۴۴).

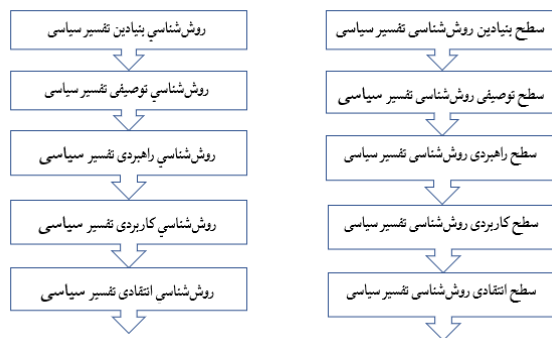
از آن‌رو که هستی‌شناسی عنصر بنیادین هر نوع معرفت‌شناسی و به‌ویژه تحقیق علمی است، میان شناخت‌شناسی و هستی‌شناسی همواره نوعی هماهنگی برقرار است. به بیان دیگر، تبیین هر فرد نسبت به مسئله شناخت و معرفت با نگرش او درباره هستی و مسائل هستی‌شناختی پیوند منطقی دارد. ورود به مباحث معرفتی نیز با گزاره‌های هستی‌شناختی آغاز می‌شود (کبیر، ۱۳۹۳: ۳۵۸). بنابراین، هستی‌شناسی بر معرفت‌شناسی تقدم دارد.

از سوی دیگر، جداانگاری روش‌های علوم طبیعی و علوم انسانی، پذیرش یا عدم پذیرش پارادایم الهی و تغییر پارادایم از الهی به اثبات‌گرایی، همگی ریشه در مبانی هستی‌شناختی دارند. بر این اساس، روش‌شناسی هر علم دارای پنج عنصر اساسی پارادایمیک است: ۱. هستی‌شناسی؛ ۲. معرفت‌شناسی؛ ۳. پارادایم (طرح‌واره)؛ ۴. روش‌شناسی (راهبرد)؛ ۵. روش

مدل پنج‌سطحی روش‌شناسی تفسیر سیاسی

در این مقاله، با رویکرد روش‌شناسی تلفیقی، مدلی با پنج سطح برای روش‌شناسی تفسیر سیاسی توسعه داده شده است:

۱. سطح توصیفی: مطالعه تعریف، پیشینه و اهمیت هر روش تفسیری سیاسی.
۲. سطح بنیادین: بررسی مبانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و پارادایمیک هر روش تفسیری سیاسی.
۳. سطح راهبردی: مطالعه فرایندهای کلی، منطق تحقیق و مدل‌های هر روش تفسیری سیاسی.
۴. سطح کاربردی: بررسی فرایندهای جزئی، راهکارها، قواعد و مهارت‌های عملیاتی هر روش تفسیری سیاسی.
۵. سطح انتقادی: آسیب‌شناسی مبنايي، روشی و غایی هر روش تفسیری سیاسی.

شکل شماره ۱: سطوح و انواع دانش روش‌شناسی تفسیر سیاسی

ب. سطح توصیفی روش تفسیری سیاسی روایی

در این سطح، ابتدا تعریف روش تفسیری روایی و سپس صورت‌بندی سیاسی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تعریف روش تفسیری روایی سیاسی

با رویکرد تلفیق، ترمیم و توسعه و بر پایه مبانی معرفتی و فلسفی روش‌شناسی تفسیر سیاسی، نخست روش تفسیری روایی تعریف می‌شود و سپس در تطبیق با آن، روش تفسیری روایی سیاسی تبیین می‌گردد.

تعریف روش تفسیری روایی: روش تفسیری روایی، روشی واژه‌محور، آیه‌محور و موضوع‌محور است که در قالب فرایندی منطقی، مفسر بر اساس مبنای روابط بینامتنیت بیرون‌قرآنی (پاکتچی، ۱۳۹۵: ۴۱-۴۰) و اصل شارح‌بودن سنت برای قرآن (خلاف، بی‌تا، ۳۹)، با استناد به روایات و سنت پیامبر (گفتار، کردار، تقریر و صفات خلقی و خُلُق‌ی) (صالح، ۱۹۸۴: ۳)، معصومان (در سنت شیعی) و صحابه و تابعین (در سنت اهل سنت)، با بهره‌گیری حداکثری از روایات و سازوکار اجتهادی، به تفسیر قرآن می‌پردازد (مؤدب و عزتی فردوئی، ۱۳۹۸: ۸، ۲۴ و ۲۷).

تعریف روش تفسیری سیاسی روایی: با توجه به تعریف فوق و نیز تعریف روش تفسیری سیاسی در این رساله، «روش تفسیری سیاسی روایی» عبارت است از: روشی واژه‌محور، آیه‌محور و موضوع‌محور که در قالب فرایندی منطقی، مفسر بر اساس مبنای روابط بینامتنیت بیرون‌قرآنی (پاکتچی، ۱۳۹۵: ۴۱-۴۰) و اصل شارح‌بودن سنت برای قرآن (خلاف، بی‌تا، ۳۹)، با استناد به روایات و سنت پیامبر (گفتار، کردار، تقریر و صفات خلقی و خُلُق‌ی) (صالح، ۱۹۸۴: ۳)، معصومان (شیعه) و صحابه و تابعین (سنی)، با بهره‌گیری حداکثری از روایات و سازوکار اجتهادی، به تبیین و مطالعه امر سیاسی در قرآن کریم یا مراد جدی سیاسی خداوند متعال از آیات قرآن می‌پردازد (مؤدب و عزتی فردوئی، ۱۳۹۸: ۸، ۲۴ و ۲۷).

توضیح عنوان «روش تفسیری روایی سیاسی»

در این روش، واژه، آیه یا موضوعی از قرآن به‌عنوان «مفسّر» (= متن یا تفسیرطلب) و روایات تفسیری (پیامبر، معصومان، صحابه یا تابعین) به‌عنوان «مفسّر» (= تفسیرگر یا شارح) قرار می‌گیرند.

در اصطلاح محدثان، اصولیان و مفسران، واژگان پنج‌گانه «روایت، اثر، حدیث، خبر و سنت» به کار رفته است. با توجه به کاربردهای لغوی و روایی، این مفاهیم مترادف‌اند و همگی به سنت اشاره دارند؛ یعنی گفتار، کردار، تقریر و صفات خلقی و خلقی پیامبر و قول و تقریر معصوم (اعم از پیامبر ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام در نگاه شیعی). از این‌رو، تفسیر روایی به نام‌های دیگری چون تفسیر حدیثی، تفسیر اثری، تفسیر مأثور و تفسیر قرآن با سنت نیز شناخته می‌شود که همگی به یک معنا هستند. در واقع، روایات تفسیری آن دسته از روایاتی‌اند که در تفسیر مستقیم آیات به کار می‌روند و نقش «معنی‌سازی» دارند (میبدی، ۱۳۹۵: ۴۶-۴۴).

ج. سطح بنیادین روش تفسیری روایی سیاسی

در سطح بنیادین، با رویکرد روش‌شناسی بنیادین، سه مبنای اساسی یعنی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و پارادایم تفسیری روش تفسیری روایی سیاسی مورد پژوهش قرار می‌گیرد. این مبانی تأثیر مستقیم بر سطوح راهبردی و کاربردی دارند.

۱. مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی روایات تفسیری

یک. روایات تفسیری نبوی

بر اساس آیات کریمه: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (نجم: ۴-۳)؛ «لَشَيْئِنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (نحل: ۴۴).

سخن پیامبر ﷺ در تفسیر قرآن کریم، وحی الهی است. در تفسیر «وَمَا يَنْطِقُ»، دو دیدگاه مطرح است: نطق قرآنی پیامبر و مطلق نطق نبوی (اعم از قرآن و سنت).

نطق نبوی در مقام تبیین قرآن، که با آیه ۴۴ سوره نحل تأیید می‌شود.

دیدگاه دوم در این مقاله برگزیده شده است؛ زیرا پیامبر ﷺ وظیفه تبیین قرآن را بر عهده دارد. اصولیان سنت پیامبر را «وحی خفی» دانسته‌اند (دبوسی، ۱۴۲۱: ۲۵۰). بنابراین، از منظر هستی‌شناختی، روایات تفسیری پیامبر «وحیانی» هستند و از منظر معرفت‌شناختی، عقلی و تاریخی، پیامبر نخستین مفسر قرآن کریم محسوب می‌شود.

مشروعیت تفسیر قرآن با سنت نیز از خود قرآن گرفته می‌شود (میبدی، ۱۳۹۵: ۱۴۲-۱۳۷). پیامبر ﷺ امت را به تفسیر قرآن با سنت فرمان داده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّتِي، فَاسْتَنْطِقُوا الْقُرْآنَ بِسُنَّتِي» (بغدادی، ۱۴۲۱: ۱/۲۷۵؛ بقاعی، ۱۴۰۸: ۱/۳۰۲). بنابراین، سنت پیامبر مرجع، منبع و مصدر تفسیر قرآن است و سخن تفسیری او همسنگ تفسیر قرآن به قرآن می‌باشد.

دو. روایات تفسیری معصومان علیهم‌السلام

در مذهب تشیع اثنا عشری، دوازده امام علیهم‌السلام پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم همگی معصوم‌اند و از الهام الهی و منبع لدنی دانش برخوردارند. سنت و حدیث آنان هم‌رتبه با سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است و در یک نظام معرفتی قرار دارند. بر اساس حدیث ثقلین، «تحدیث» و «الهام الهی» در نتیجه «وحی» به شمار می‌رود (میبدی، ۱۳۹۵: ۵۶).

دلایل عقلی: ضرورت وجود مفسر «حی» و زنده در کنار قرآن برای به‌روزرسانی تفسیر، جاری ساختن قرآن در مسیر زمان و بیان تأویل آیات و مصادیق نوپدید از منبعی مورد اعتماد (معرفت، ۱۳۸۷: ۳۸؛ میبدی، ۱۳۹۵: ۱۴۷-۱۴۶).

دلایل نقلی: اقتران قرآن و عترت در حدیث ثقلین و روایات دیگر: «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ، أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ: كِتَابَ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ، وَعِزَّتِي أَهْلُ بَيْتِي، وَإِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّىٰ يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضِ» (احمد بن حنبل، ۱۴۲۱: ۱۷۰/۱۷؛ کلینی، ۱۳۸۷: ۲/۱۴۱۴).

این اقتران، حجیت قول و سیره اهل بیت علیهم‌السلام را اثبات می‌کند؛ زیرا مسیر و هدف آنان همان مسیر و هدف قرآن است (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۱۲/۲۶۱). همچنین به احادیثی چون «معیت»، «وراثت علم و کتاب» و «سفینه» نیز استناد شده است (میبدی، ۱۳۹۵: ۱۵۳-۱۴۷).

سه. مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی روایات تفسیری صحابی

از دیدگاه اهل سنت، صحابه به دلیل اتصال مستقیم به دریای زلال قرآن و سنت، کمتر در معرض آلودگی‌های ناشی از زیست‌جهان‌های ادیان و فلسفه‌های دیگر قرار گرفته‌اند. آنان شاهد نزول قرآن بوده، با احوال تنزیل آشنا، اهل زبان نزول قرآن و آگاه به شأن نزول‌های قرآنی در ارتباط با عرب و یهود بودند. همچنین اهداف سالم و فهم‌نیکویی داشتند. از این رو، اگرچه تفسیر آنان وحی به شمار نمی‌رود، اما از نظر هستی‌شناختی «اجتهاد خالص» محسوب می‌شود و نسبت به دیگر مفسران جایگاه ویژه‌ای دارد (طیار، ۱۴۲۳: ۴۶).

در میان دانشمندان اهل سنت و شیعه، درباره حجیت تفسیر روایی صحابه اختلاف نظر وجود دارد؛ گروهی آن را در حکم حدیث مرفوع دانسته‌اند (حاکم نیشابوری، بدرالدین زرکشی) و گروهی دیگر آن را فاقد حجیت می‌دانند (امام ابوحامد غزالی، طبرسی، طباطبایی و بسیاری از مفسران شیعه) (مبیدی، ۱۳۹۵: ۱۶۳-۱۵۸).

این رساله حجیت قول صحابی در تفسیر را می‌پذیرد، به دلایل عقلی و نقلی:

- دلایل قرآنی:

- «وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ» (توبه: ۱۰۰): پیشگامان نخستین.

- «وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ» (بقره: ۱۳): ایمان بیاورید همان‌گونه که مردم

(اصحاب) ایمان آوردند.

- دلایل روایی:

- حدیث «اصحاب امنه امت» (نیشابوری، بی‌تا، ج ۲۸/۱).

- حدیث «اهتمام به اصحاب» (کلینی، ۱۳۸۷: ۵۱/۷).

آیت‌الله معرفت نیز می‌نویسد: «براساس دیدگاه صحیح، سخن صحابی در تفسیر معتبر است؛ چه فهم تفسیری و چه روایت تفسیری او. همچنین سخن او یکی از منابع اصیل در تفسیر به شمار می‌رود، مشروط بر آنکه راهبر مفسر در این عرصه تحقیق باشد، نه تقلید» (معرفت، ۱۳۹۰: ۱-۱۳۹-۱۴۰، ۱۵۰).

در عمل، بخش بزرگی از روایات تفسیری موجود در تفاسیر مأثور اهل سنت - مانند تفسیر طبری، تفسیر ابن کثیر، تفسیر الدر المنثور - و حتی در برخی تفاسیر شیعه - مانند تفسیر نورالتقلین و مجمع‌البیان - منقول از صحابه است (مبیدی، ۱۳۹۵: ۱۵۵).

چهار. مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی روایات تفسیری تابعین

تابعین کسانی بودند که به نیکی از صحابه پیروی کردند و بخش عمده تفسیر خود را از آنان دریافت نمودند (ذهبی، بی‌تا، ۹۶/۱). راهی که آنان پیمودند، امتداد نور رسالت بود؛ راهی که سراسر زمین را روشن ساخت و قاطعانه و برای همیشه پایدار و ماندگار ماند (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۵۰/۱). از این رو، اجتهاد تفسیری آنان نسبت به اجتهاد نسل‌های بعدی، خالص‌تر و ارزشمندتر تلقی می‌شود.

از منظر معرفت‌شناسی، هیچ دلیلی بر وجوب تقلید از آرای تابعین وجود ندارد (ذهبی، بی‌تا، ۹۶/۱). در این رساله، دیدگاه اعتدالی آیت‌الله معرفت — که با نظر ذهبی و محمد فاکر میبیدی همسان است — برگزیده شده است. آیت‌الله معرفت می‌نویسد: «به نظر ما اگر مراد از تعبد، تسلیم‌شدن در برابر آرای تفسیری تابعین باشد، این توجیهی ندارد؛ مگر از جهت توجه به دیدگاه‌های آنان به هدف تحقیق و رسیدن به حقیقت مطلوب. آرای آنان بستری برای دستیابی به حقیقت است؛ زیرا آنان به زمان نزول نزدیک‌تر بودند و دسترسی بیشتری به اسباب نزول داشتند. همچنین آنان واسطه دسترسی به دیدگاه صحابه و احادیث پیامبر بودند. دسترسی گسترده‌تر تابعین به احادیث پیامبر و سخنان صحابه بزرگ، سبب فزونی فهم آنان از زوایای اصول و فروع شریعت و احاطه بیشترشان بر جوانب کتاب و سنت و سیره پیامبر می‌شد» (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۷۳/۱-۱۷۰؛ ذهبی، بی‌تا، ۹۶/۱؛ میبیدی، ۱۳۹۵: ۱۸۹).

۲. پارادایم‌شناسی روش تفسیری روایی سیاسی

روش تفسیری روایی سیاسی در چارچوب هر دو پارادایم اجتهادی تفسیری سیاسی سنتی - امامت‌بنیان و خلافت‌بنیان - قابلیت اجرا دارد. با این حال، کارکرد روش تفسیری سیاسی تقریبی که محمدهادی معرفت در قالب «تفسیر روایی جامع» مطرح کرده است، زمینه‌ساز همراه‌سازی و همگرایی میان این دو پارادایم شده است.

در این زمینه می‌توان از پارادایم اجتهادی تقریبی روایی سیاسی سخن گفت. ویژگی اصلی این پارادایم آن است که امکان تولید دانش روایی سیاسی قرآنی را فراهم می‌آورد؛ دانشی که در سطح امت اسلامی کارآمدی و کارایی داشته باشد و همه مسلمانان بتوانند از ثمرات روایات یکدیگر بهره‌مند شوند. اساس این پارادایم، پذیرش معرفت‌شناسی علوم حدیثی — به‌ویژه علم رجال — در هر دو مکتب حدیثی شیعه و سنی است. بدیهی است که جریان‌های افراطی و تفرقه‌گرا در هر دو مذهب، پذیرای چنین پارادایمی نخواهند بود. تحقق این پارادایم نیازمند سعه صدر کلامی، معرفتی و اخلاقی بسیار بالا است تا بتواند زمینه همگرایی و تعامل علمی میان دو سنت تفسیری را فراهم سازد.

د. سطح راهبردی روش تفسیر روایی سیاسی

در این سطح، فرایندهای کلی و استراتژی‌هایی که پشت تحقیق سیاسی با روش تفسیری روایی سیاسی قرار دارند، مورد مطالعه قرار می‌گیرند. در اینجا راهبردها و رویکردهای اصلی تفسیر روایی سیاسی بررسی می‌شوند.

۱. راهبردهای تفسیری روایی سیاسی

روش تفسیری روایی سیاسی، در چشم‌انداز سنتی خود، واژه‌محور، آیه‌محور ترتیبی و دارای پیشینه‌ای طولانی است. در این چارچوب، راهبرد پیوست‌گرایی بسیار سودمند است؛ اما از آنجا که بسیاری از تفاسیر روایی شیعه و سنی، صرفاً روایی محض‌اند، برای مفسر و قرآن‌پژوه سیاسی دستاوردهای کافی ارائه نمی‌کنند. از این رو، نیازمند تلفیق دو راهبرد پیوست‌گرایی و گسست‌گرایی هستیم.

ممکن است مفسر جدید، در مجموعه‌های حدیثی با استفاده از روایات تفسیری مستقیم و غیرمستقیم (مبیدی، ۱۳۹۵: ۲۶۳)، منابعی را بیابد که مفسران پیشین به آن دسترسی نداشته‌اند یا ابزارهای جستجو در اختیارشان نبوده است. با این راهبرد تلفیقی، می‌توان از تمامی ظرفیت‌های روش تفسیری روایی سیاسی بهره‌برداری کرد و آن را در خدمت تولید دانش روایی سیاسی قرآنی قرار داد.

- در رهیافت تفسیر روایی سیاسی موضوعی، ترجیح با راهبرد گسست‌گرایی است؛ زیرا مجموعه‌های تفسیری روایی موجود در این زمینه کمتر می‌توانند یاری‌رسان قرآن‌پژوه باشند.

- در رهیافت تفسیر روایی سیره‌ای شأن نزولی، ترجیح با راهبرد ترتیبی تنزیلی است؛ زیرا این رویکرد با ساختار نزول آیات و شرایط تاریخی آن‌ها سازگارتر است.

۲. رویکردهای تفسیری روایی سیاسی

در میان رویکردهای تفسیری روایی سیاسی، از منظر فرقه‌ای و مذهبی، سه رویکرد اصلی قابل شناسایی است:

۱. رویکرد تفسیری روایی سیاسی تفرقه‌گرا این رویکرد بر تمایزات فرقه‌ای و مذهبی تأکید دارد و بیشتر به برجسته‌سازی اختلافات می‌پردازد. نتیجه آن، تقویت مرزبندی‌های مذهبی و کاهش ظرفیت همگرایی میان مسلمانان است.

۲. رویکرد تفسیری روایی سیاسی تطبیقی این رویکرد با نگاه همدلانه، مواضع تفسیری مذاهب مختلف را به یکدیگر نزدیک می‌کند. هدف آن، ایجاد درک مشترک از آیات سیاسی قرآن و کاهش فاصله‌های معرفتی میان سنت‌های تفسیری است.

۳. رویکرد تفسیری روایی سیاسی تقریبی (فرافرقه‌ای) این رویکرد فراتر از تطبیق، به دنبال تقریب و همدیگرپذیری میان پیروان مذاهب اسلامی است. هدف آن، دستیابی به وحدت مسلمانان - به‌ویژه در حوزه سیاست و حکومت - از طریق تفسیر سیاسی آیات قرآن کریم است. در این رویکرد، مفسران

و قرآن‌پژوهان مسلمان با تکیه بر میراث مشترک روایی و سیاسی قرآن، زمینه‌های همگرایی و وحدت امت اسلامی را فراهم می‌سازند.

خوشبختانه امروزه مجموعه قابل توجهی از مقالات و کتاب‌ها در زمینه وحدت اسلامی و همگرایی مسلمانان جهان با استفاده از آیات قرآن کریم و روایات منتشر شده است (عرفانی، ۱۳۸۶: ۴۶-۲۱).

هـ. سطح کاربردی روش تفسیری روایی سیاسی

در این سطح، فرایندهای کلی به فرایندهای جزئی تقسیم می‌شوند و همراه با راهکارها، مهارت‌ها و قواعد تفسیری روایی سیاسی، چگونگی اجرای آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. این بررسی در چارچوب سه رهیافت اصلی صورت می‌پذیرد: واژه‌پژوهی، آیه‌پژوهی و موضوع‌پژوهی.

۱. رهیافت تفسیری روایی سیاسی واژه‌پژوهی

رهیافت تفسیری روایی سیاسی واژه‌پژوهی - یا دانش‌واژه‌پژوهی روایی قرآنی - گونه‌ای از تفسیر روایی سیاسی موضوعی است (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۲/۲۳۲). این رهیافت به تبیین معنایی واژگان سیاسی قرآن کریم در نظام‌های معنایی نبوی، معصومین، صحابه و تابعین می‌پردازد و با استناد به روایات تفسیری لغوی و سازوکار اجتهادی، معنای دقیق واژگان را روشن می‌سازد. روایت تفسیری لغوی یا واژه‌ای، روایتی است که پیامبر، معصومین، صحابه یا تابعین در آن معنای یک یا چند واژه قرآنی را شرح و تبیین کرده‌اند (هادی، ۱۳۹۱: ۱۴۹).

یک. فرایندهای اجرایی رهیافت واژه‌پژوهی

مرحله (۱): انتخاب واژه یا واژگان سیاسی قرآنی

- فرایند (۱): تبیین و تدقیق لغت‌شناختی واژه.
  - فرایند (۲): تبیین و تدقیق معنایی واژه با توجه به سیاق آیه و آیات متناظر.
  - فرایند (۳): بررسی تحول معنایی واژگان در بستر تاریخی و تفسیری.
- راهکارها:

۱. جستجوی روایات تفسیری مستقیم (میبیدی، ۱۳۹۵: ۲۶۲) در مجموعه‌های تفسیری و

حدیثی شیعه و سنی.

۲. بررسی استعمالات لفظ و معانی مختلف واژه در منابع لغوی به ترتیب تاریخی، همراه با توجه به سیاق و آیات متناظر (صیادی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۱۵-۱۱۴).

قاعده: پیامبر ﷺ، معصومان علیهم‌السلام، صحابه یا تابعین، با اعتماد به آگاهی مخاطب از اصل معنای لغوی واژه، اغلب تنها به بیان معنای اجمالی یا معنای خاص آن در یک آیه بسنده می‌کنند (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۳۳۳/۲). این قاعده باید همواره مدنظر قرار گیرد.

مرحله (۲): ندوین و جمع بندی

قرآن‌پژوه روایی سیاسی، با تحلیل اجتهادی همه‌جانبه، باید:

- توسعه معنایی و تقلیل معنایی واژه را بررسی کند.
- حسن استفاده و سوءاستفاده سیاسی گفتمان‌های کلامی، مذهبی و ایدئولوژیک از واژه را در دوران صحابه و تابعین تبیین نماید.
- نتایج را در قالب مقاله علمی - پژوهشی یا علمی - ترویجی عرضه کند.

۲. رهیافت تفسیری روایی سیاسی آیه پژوهی

رهیافت تفسیری روایی سیاسی آیه‌پژوهی، گونه‌ای از تفسیر روایی سیاسی ترتیبی-موضوعی است (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۳۳۳/۲). این رهیافت به مطالعه «امر سیاسی» یا تبیین مراد سیاسی خداوند متعال از آیات قرآن کریم می‌پردازد و در این مسیر، به‌صورت روشمند از روایات تفسیری نبوی، معصومین، صحابه و تابعین بهره می‌گیرد.

یک. فرایندهای اجرایی رهیافت آیه‌پژوهی

فرایندهای اجرایی این رهیافت در قالب سه رهیافت فرعی پیاده‌سازی می‌شوند:

۱. **رهیافت شأن نزولی سیره‌ای:** تمرکز بر شرایط و زمینه‌های تاریخی نزول آیات و استفاده از روایات شأن نزول برای تبیین امر سیاسی.
۲. **رهیافت تشریحی:** هدف آن شرح آیات قرآن و بیان مراد الهی با اتکا به روایات تفسیری است. این رهیافت می‌تواند در قالب‌های مختلفی چون: تبیین موارد اجمال در قرآن؛ تأویل آیات؛ تعیین مصادیق؛ توسعه مفهومی آیات سیاسی به کار رود (میبدی، ۱۳۹۵: ۳۰۲).

۳. **رہیافت تشریحی-تقنینی:** تمرکز بر استخراج قواعد و احکام سیاسی از آیات قرآن با استناد به روایات تفسیری، در جهت قانون‌گذاری و تنظیم روابط سیاسی - اجتماعی.

الف. رہیافت تفسیری روایی سیاسی آیه پژوهی تشریحی

مرحله (۱): انتخاب آیه سیاسی: به‌عنوان نمونه، آیه شریفه: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ» (بقره: ۲۰۷).

فرایندهای اجرایی به شرح ذیل است:

فرایند (۱): تبیین مجمل آیه: در این فرایند، روایات تفسیری سیاسی نقش تبیین‌گر محملات را ایفا می‌کنند. عبارت «وَمِنَ النَّاسِ» در آیه مجمل است. با استفاده از روایات اهل سنت و شیعه و شأن نزول، این اجمال برطرف می‌شود.

- در تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن، روایت پنج‌گانه از طریق عکرمه و ابن عباس آمده است: «در شبی که مشرکان تصمیم به قتل رسول خدا گرفتند، علی علیه السلام در بستر پیامبر خوابید و جان خود را فدای او کرد، پس این آیه نازل شد» (بحرانی، ۱۴۱۶: ج ۱، ۴۴۲-۴۴۳؛ قاسم‌پور و حیدری، ۱۳۹۵: ۵۸).

فرایند (۲): تأویل متشابه آیه: این فرایند به تأویل متشابهات اختصاص دارد. در آیه مورد بحث، واژه یا عبارت متشابه وجود ندارد، بنابراین نیازی به تأویل نیست.

فرایند (۳): تعیین مصداق‌های آیه: با روایات تفسیری سیاسی، مصادیق آیه مشخص می‌شوند.

- بر اساس روایت یادشده، حضرت علی علیه السلام مصداق اصلی آیه است.

- در تفسیر طبری و ابن کثیر، ابوذر غفاری و صهیب رومی نیز به‌عنوان مصادیق آیه معرفی شده‌اند؛ کسانی که جان خود را در راه خدا فدا کردند (طبری، ۱۴۱۲: ج ۲، ۱۷۸؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹: ج ۱، ۴۲۱).

فرایند (۴): توسعه مفاهیم و مصادیق آیه: در این مرحله، روایات تفسیری سیاسی مفاهیم و

مصادیق آیه را توسعه می‌دهند.

- ابن کثیر آیه را بر هر مجاهد فی سبیل الله حمل کرده و آن را دارای مصادیق همه‌زمانی و همه‌مکانی دانسته است؛ بدین معنا که هر مجاهد در هر عصر و مکان، مشمول این آیه خواهد بود (ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۴۲۱/۱).

فرایند (۵): تفسیر باطن آیه: در این فرایند، با استفاده از روایات تفسیری سیاسی، بطن آیه تبیین می‌شود. در روایات شیعه، بطن سیاسی آیه بسیار گسترده مطرح است (مبیدی، ۱۳۹۵: ۳۳۰). در تفسیر کنز الدقائق، دو روایت نقل شده که نشان می‌دهد آیه در فاصله میان مکه و مدینه نازل شده است. در این روایات، پیامبر ﷺ بشارت عقد اخوت میان خود و حضرت علی (علیه السلام) و نیز وصایت ایشان را بیان می‌کند (مشهدی، ۱۴۰۷: ۵۰۲/۱-۵۰۰). بنابراین، می‌توان استنباط کرد که وصایت و ولایت حضرت علی (علیه السلام) بطن سیاسی این آیه شریفه است.

مرحله (۲): تدوین و جمع بندی تفسیری روایی تشریحی آیه سیاسی: پس از گردآوری روایات تفسیری و بررسی آن‌ها، مفسر تلاش می‌کند یک تصویر منسجم و نهایی از معنای سیاسی آیه ارائه دهد.

ب. رهیافت تفسیری روایی سیاسی آیه پژوهی شأن نزولی سیره‌ای

نزول قرآن کریم پیوندی تنگاتنگ با سیره نبوی دارد. شأن نزول آیات، نگاه جزئی به رویدادهای خاص سیره پیامبر ﷺ است. رهیافت شأن نزولی سیره‌ای این رویدادهای جزئی را به مراحل کلان سیره نبوی - مکی / مدنی و نهضت / دولت - مرتبط می‌سازد و از این طریق مقصود و کارکرد آیه را در استراتژی سیاسی سیره رسول الله مطالعه می‌کند (قطان، ۱۴۲۱: ۵۹-۵۸).

مرحله (۱): انتخاب آیه سیاسی: نمونه: آیه شریفه ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْصَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ (بقره: ۲۰۷).

فرایند (۱): شناخت شأن نزول آیه: برای فهم آیات سیاسی قرآن، باید مناسبت و فضای نزول آیه را به‌دراستی شناخت؛ شأن نزول در جهت‌دهی و روشن‌سازی مسئله پیرامونی آیه نقش اساسی دارد (معرفت، ۱۳۸۷: ۴۰).

راهکار:

- مراجعه به مجموعه‌های تفسیری، کتاب‌های شأن نزول و منابع حدیثی شیعه و سنی.
- استفاده از دانشنامه‌هایی مانند الاستیعاب فی بیان الأسباب (هلالی و آل نصر، ۱۴۲۵: ۶/۱).
- گزینش نهایی شأن نزول وابسته به سازوکار اجتهادی قرآن پژوه است.

نمونه‌های روایی:

- در تفاسیر شیعه و سنی، این آیه در فاصله میان مکه و مدینه نازل شده و مصداق اصلی آن حضرت علی (علیه السلام) است که در لیلۃ‌المبیت در بستر پیامبر ﷺ خوابید و جان خود را فدا کرد. این رویداد بشارت اخوت، وصایت و ولایت علی (علیه السلام) را در پی داشت (مشهدی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۵۰۰-۵۰۲).

- در تفاسیر طبری و ابن کثیر، ابوذر غفاری و صهیب رومی نیز به‌عنوان مصادیق آیه معرفی شده‌اند؛ کسانی که جان و مال خود را در راه خدا فدا کردند (طبری، ۱۴۱۲: ج ۲، ۱۷۸؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹: ج ۱، ۴۲۱).

فرایند (۲): نزول سیره‌ای جیوپولیتیکی آیه: هدف این فرایند، شناخت هویت مکی یا مدنی آیه است. ارزش آن در تحلیل سیاست‌گذاری نهضت و دولت، تاریخ قانون‌گذاری تدریجی و شناخت ویژگی‌های سیاست قرآنی در تربیت فرد و امت مسلمان نهفته است (زرقانی، بی‌تا، ۳۹۵/۱).
نمونه تحلیلی:

- این آیه در اواخر دوران مکی و در سفر هجرت میان مکه و مدینه نازل شده است (مشهدی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۵۰۰-۵۰۲).

- از آنجا که دوران مکی، دوران نهضت است، کارکرد سیاسی آیه در این مرحله، تشویق مسلمانان به مجاهدت و فداکاری تا حد بذل جان و مال است؛ همانند حضرت علی علیه السلام، ابوذر غفاری و صهیب رومی.
- نزول آیه در واپسین روزهای دوران مکی، نشانگر آن است که هجرت مقدمه‌ای برای برپایی حکومت اسلامی بود. مسلمانان برای تحقق این هدف باید از جان و مال خود بگذرند تا بتوانند در سایه حکومت اسلامی، عقاید خود را آزادانه بیان کنند، عبادات را به‌درستی انجام دهند و سرزمینی اسلامی داشته باشند که از آنجا دیگران را نیز به اسلام دعوت کنند.

مرحله (۲): جمع‌بندی و تدوین تفسیر روایی نزولی سیره‌ای جیوپولیتیکی آیه: آیه شریفه در مرحله‌ای بسیار حساس از دوران مکی نازل شده است؛ مربوط به آخرین روزهای نهضت‌سازی نبوی. در این دوران، پیامبر صلی الله علیه و آله با ملاقات‌ها و پیمان‌هایی که با نمایندگان اوس و خزرج در یثرب بسته بود، زمینه عبور از مرحله نهضت‌سازی و آغاز دولت‌سازی را فراهم کرد. این آیه مسلمانان را برای عبور از این مرحله حساس و مهم، به فداکاری جانی و مالی تشویق می‌کند.

ج. رهیافت تفسیری روایی سیاسی آیه پژوهی تشریحی - تقنینی

هدف این رهیافت، شرح «آیات فقهی سیاسی» و «آیات الاحکام سیاسی» با استفاده از روایات تفسیری است. این رهیافت در چارچوب‌های گوناگونی چون: تقیید اطلاق، تخصیص عمومات، تزییق احکام، توسعه احکام، اجرا می‌شود (میبدی، ۱۳۹۵: ۲۳۷).

مرحله: تدوین و جمع‌بندی: قرآن‌پژوه روایی سیاسی، با تحلیل اجتهادی همه‌جانبه و بهره‌گیری از رهیافت‌های تشریحی، شأن نزولی سیره‌ای و تقنینی تشریحی، پیام‌ها و نظریات تفسیری روایی را تدوین کرده و در قالب مقاله علمی - پژوهشی یا علمی - ترویجی عرضه می‌کند.

۱. رهیافت تفسیری روایی سیاسی موضوعی

رهیافت تفسیری روایی سیاسی موضوعی - یا موضوع‌پژوهی روایی سیاسی قرآنی - عبارت است از تفسیر یک موضوع درون قرآنی یا بیرون قرآنی با تمرکز بر موضوع مورد نظر، برای دستیابی به دیدگاه‌های نهایی قرآن کریم، با استناد به روایات تفسیری سیاسی به صورت روشمند (میبدی، ۱۳۹۵: ۴۹).

مرحله (۱): انتخاب موضوع سیاسی درون قرآنی یا بیرون قرآنی

- **فرایند (۱):** تشکیل خانواده روایات تفسیری بر اساس اشتراک لفظی و واژگانی مفسر با جستجو در جوامع حدیثی و تفسیری شیعه و سنی، روایات تفسیری مرتبط با موضوع را که دارای اشتراک لفظی و واژگانی هستند گردآوری کرده و «خانواده روایات تفسیری لفظی» را تشکیل می‌دهد.

- **فرایند (۲):** تشکیل خانواده روایات تفسیری بر اساس اشتراک موضوعی و بینشی مفسر با جستجو در همان منابع، روایات تفسیری مرتبط با موضوع را که دارای اشتراک موضوعی و بینشی هستند گردآوری کرده و «خانواده روایات تفسیری بینشی» را تشکیل می‌دهد.

مرحله (۲): تدوین و جمع‌بندی نهایی

قرآن‌پژوه سیاسی روایی، پس از بررسی و تحلیل همه فرایندها، با اسلوب منطقی و مطابق با ترتیب مراحل، اطمینان حاصل می‌کند که بخش مفسر (روایات تفسیری) مسیر و فرایند تفسیر خود را پیموده است. همچنین از همه قرائن متصل و منفصل روایات تفسیری بهره‌برداری می‌شود. در نهایت، مفسر روایی سیاسی پیام‌ها، دانش‌ها و نظریه روایی قرآنی را تدوین کرده و در قالب مقاله علمی - پژوهشی یا علمی - ترویجی ارائه می‌کند.

و. سطح انتقادی روش تفسیری روایی سیاسی

روش تفسیری روایی سیاسی، با وجود استواری و پشتوانه تاریخی، در معرض آسیب‌هایی قرار دارد که در سطح بنیادین روش‌شناسی رخ می‌دهند و به مبانی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و پارادایم‌شناسی آن مربوط می‌شوند.

۱. آسیب‌شناسی مبنایی روش تفسیری روایی سیاسی

مهم‌ترین آسیب‌های مبنایی عبارت‌اند از:

گسسته‌شدن یکپارچگی و انسجام متن قرآنی: یکی از آسیب‌های روش روایی محض، بی‌توجهی به پیوستگی متن قرآن است. بسیاری از مفسران با اعتماد به روایات — که اغلب نامعتبرند — اسباب نزول آیات را به‌گونه‌ای نقل کرده‌اند که بسیاری از آیات مکی را استثناء کرده و نزول آن‌ها را در مدینه و پس از هجرت دانسته‌اند. این استثناءها موجب گسستگی تفسیر آیه از آیات قبل و بعد می‌شود و با روح تفسیر ترتیبی ناسازگار است؛ زیرا توجه به سیاق آیات را از میان می‌برد (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۲۶۳/۲-۲۶۴).

گرفتارشدن در دام روایت‌بستگی در دین: بسیاری از اخباریان شیعه، تفسیر قرآن بدون روایت را نمی‌پذیرند و اجتهاد و استنباط در قرآن را روا نمی‌دانند. این رویکرد آنان را در دام «روایت‌بستگی در دین» گرفتار می‌کند و دروازه‌های اجتهاد و تفسیر اجتهادی قرآن را به روی مسلمانان می‌بندد.

گرفتارشدن در دام روایت‌بستگی در تفسیر: در روش تفسیری روایی محض، مفسر تابع و متعبد به روایات تفسیری صحیح است و تنها تا جایی به تفسیر متن آیه می‌پردازد که روایت وارد شده باشد؛ خارج از حدود روایت، تفسیر نمی‌کند. این رویکرد، مفسر را در دام «روایت‌بستگی در تفسیر» گرفتار می‌سازد. در حالی که روایات تفسیری غالباً به شرح کلمات و عبارات آیات پرداخته‌اند و کمتر به ارتباط و انسجام آیات یک سوره توجه کرده‌اند (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۲۶۲/۲-۲۶۱).

۲. آسیب‌شناسی منبعی

آسیب‌های منبعی، آن دسته از چالش‌هایی هستند که در سطح جوامع تفسیری و جوامع حدیثی مشحون از روایات تفسیری شیعه و سنی رخ می‌دهند. مهم‌ترین آسیب‌های منبعی عبارت‌اند از:

کمبود روایات تفسیری معتبر: بزرگ‌ترین چالش در برابر نیازهای گسترده تفسیری، کمبود روایات معتبر است.

- در تفسیر بسیاری از آیات، اساساً روایت تفسیری وارد نشده است.

- روایات تفسیری مناساز اندک‌اند؛ در مقابل، روایات فراوانی درباره ثواب قرائت یا شمار آیات

سوره‌ها وجود دارد که کمکی به تبیین معنای آیات نمی‌کنند (مدبر اسلامی، ۱۳۹۹: ۷۰/۱).

آمیختگی روایات تفسیری معصومین با صحابه و تابعین

- یکی دیگر از آسیب‌های جدی، آمیختگی روایات تفسیری معصومان با روایات صحابه، تابعین و حتی سخنان دیگر مفسران است.
- در بسیاری موارد، تفکیک و بازشناسی این روایات از یکدیگر دشوار یا حتی ناممکن می‌شود (مدبر اسلامی، ۱۳۹۹: ۷۰/۱).

فراوانی اسرائیلیات و مجعولات در روایات تفسیری

- یکی از آسیب‌های کلان جوامع تفسیری و حدیثی، وجود اسرائیلیات، تنصیریات و مجوسیات است.
- افزون بر این، احادیث مجعول و موضوع به‌طور گسترده در منابع روایی وارد شده و اعتبار روایات تفسیری را خدشه‌دار کرده است (زرقانی، بی‌تا، ۴۵/۲).

۳. آسیب‌شناسی روشی

آسیب‌های روشی، آن دسته از چالش‌هایی هستند که در سطح راهبردی و کاربردی روش تفسیری روایی سیاسی رخ می‌دهند. مهم‌ترین آسیب‌ها عبارت‌اند از:

افتادن در دام رویکرد تفسیری روایی سیاسی فرقه‌گرا: در میان رویکردهای تفسیری روایی سیاسی، سه رویکرد اصلی قابل شناسایی است: ۱. رویکرد تفسیری روایی سیاسی تفرقه‌گرا؛ ۲. رویکرد تفسیری روایی سیاسی تطبیقی؛ ۳. رویکرد تفسیری روایی سیاسی تقریبی (فرافره‌ای). تا کنون، رویکرد فرقه‌گرا غالب بوده است؛ رویکردی که موجب تفرقه در امت اسلامی می‌شود. در مقابل، رویکرد تطبیقی با نگاه همدلانه، مواضع مذاهب را به یکدیگر نزدیک می‌کند و رویکرد تقریبی - فرافره‌ای، به وحدت امت اسلامی می‌انجامد.

اهداری سیاق: در بسیاری از روایات تفسیری موجود، تنها به تفسیر کلمات و عبارات آیات پرداخته شده است، بدون توجه به ارتباط آیات یک سوره با یکدیگر. ممکن است مفسران نخستین به هماهنگی و تناسب میان آیات توجه داشته باشند، اما این توجه از طریق روایات به مفسران بعدی منتقل نشده است. در نتیجه، در تفسیر روایی، هر آیه جدا از آیات قبل و بعد تفسیر می‌شود و این امر به «اهداری سیاق» می‌انجامد (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۲۶۲/۲-۲۶۱). برای پرهیز از این آسیب، باید توجه به سیاق و انسجام متن قرآنی در روش روایی تقویت شود.

بهره‌گیری نادرست از روایات مجمل در تفسیر آیات محکم، نص و اظهر: قاعده تفسیری روایی آن است که آیات متشابه، مجمل و مؤول با روایات محکم، نص و اظهر تفسیر شوند. یکی از آسیب‌های روشی این است که مفسر روایی سیاسی، برعکس این قاعده عمل کرده و با روایات مجمل به تفسیر آیات محکم و روشن قرآن بپردازد. این رویکرد، اعتبار و دقت تفسیری را کاهش داده و موجب ابهام در فهم آیات سیاسی می‌شود.

استفاده از احادیث ضعیف و نامعتبر در تفسیر آیات: قاعده آن است که روایات ضعیف – از جمله روایات متروک، مجهول، مهمل، موقوف، مقطوع، منسوخ و به‌ویژه روایات موضوع – نمی‌توانند بیانگر مراد خداوند از قرآن باشند (میبدی، ۱۳۹۵: ۹). با این حال، بسیاری از مجموعه‌های تفسیری مشحون از تفسیر آیات با چنین روایاتی هستند.

آسیب رهیافت واژه‌پژوهی: در بسیاری از روایات، تنها شرح یک واژه قرآنی یا توضیحاتی حاشیه‌ای آمده است که کمک چندانی به تفسیر آیه نمی‌کند. اغلب نیز به بیان معنای اجمالی واژه یا معنای آن در آیه خاص بسنده شده است (مدبر اسلامی، ۱۳۹۹: ۷۰/۱؛ طیب حسینی، ۱۳۹۶: ۳۳۳/۲). از این رو، عطش واژه‌شناختی مفسر به‌طور کامل رفع نمی‌شود.

آسیب رهیافت آیه‌پژوهی: در بسیاری از روایات، تنها بخشی از آیه یا مصادیق آن تفسیر شده است. بنابراین، در روش روایی دستیابی به تفسیر کامل یک آیه دشوار است (میبدی، ۱۳۹۵: ۱۲۷-۱۲۸؛ مدبر اسلامی، ۱۳۹۹: ۷۰/۱).

حجاب شدن روایات تفسیری در برابر مقاصد قرآن: رشید رضا بر این باور است که بسیاری از روایات تفسیری در تفاسیر، به‌جای آنکه راهگشا باشند، به‌مثابه «حجاب» عمل کرده و مانع دستیابی به مقاصد عالی قرآن می‌شوند. او معتقد است کسانی که تفسیر مأثور را ترجیح می‌دهند، با روایاتی که از حیث سند و موضوع ارزشی ندارند، از مقاصد قرآن دور مانده‌اند (رشید رضا، ۱۹۹۰: ۷/۱؛ میبدی، ۱۳۹۵: ۱۲۷-۱۲۸).

۴. آسیب‌شناسی پیامدی روش تفسیری روایی سیاسی

آسیب‌های پیامدی، فاصله‌گرفتن از مقاصد کلان سیاسی قرآن را نشان می‌دهند. حرکت خلاف وحدت امت: اساسی‌ترین مقصد سیاسی قرآن، تشکیل امت واحده است. اختلاف مذموم و تفرقه دینی در قرآن حرام شمرده شده است. با این حال، در تفسیر روایی سنتی، این آسیب

بسیار برجسته است. بسیاری از تفاسیر روایی سیاسی — کلامی قرآن کریم — با هدف دفاع از فرقه و مذهب خاص نگاشته شده‌اند و در مقدمه تفاسیر خود به صراحت این رویکرد را بیان کرده‌اند.

نمونه بارز این جدال، در آیات ولایت‌محور و آیات الاحکام سیاسی دیده می‌شود؛ مانند آیات ۲۰۷ بقره، ۳۳ احزاب، ۲۱۴ شعراء و ... .

- در تفسیر آیه ۳۳ سوره احزاب، ابن کثیر ابتدا دو روایت از عکرمه و ابن عباس نقل می‌کند که آیه در شأن زنان پیامبر ﷺ نازل شده است.

- در مقابل، او نزدیک به ۱۴ روایت دیگر می‌آورد که اهل بیت پیامبر ﷺ — حضرت علی، فاطمه، حسن و حسین (علیهم‌السلام) — را مصداق آیه می‌دانند.

با وجود کثرت روایات به نفع اهل بیت، ابن کثیر تلاش می‌کند با برجسته‌سازی روایت نخست، اهل بیت را کمرنگ جلوه دهد (قاسم‌پور و حیدری، ۱۳۹۵: ۵۸). این نمونه نشان می‌دهد که تفسیر روایی سیاسی، گاه به جای تقویت وحدت امت، به جدال فرقه‌ای و تفرقه دینی دامن زده است.

تبدیل کتاب امت به کتاب فرقه و مذهب: قرآن کریم یگانه دست‌آویز وحدت امت اسلامی است. در اصل، قرآن کتاب امت است و آرزوی هر مسلمان آن است که در تفسیر قرآن، جلوه‌ای از وحدت امت را مشاهده کند.

با این حال، در سنت تفسیری روایی سیاسی، روش‌های کلامی فرقه‌ای و فقهی مذهبی غلبه یافته‌اند. نتیجه آن، تبدیل قرآن از «کتاب امت» به «کتاب فرقه و مذهب» بوده است (طیب حسینی، ۱۳۹۶: ج ۲، ۳۰۹). بسیاری از تفاسیر روایی، به نام فرقه یا مذهب خاص شناخته می‌شوند و رویکردشان بیش از آنکه امت‌محور باشد، فرقه‌محور است.

در واقع، پیش از بیداری اسلامی، دانش قرآنی سیاسی در سطح فرقه‌ای و مذهبی باقی مانده بود و هنوز به سطح امت ارتقا نیافته بود. این وضعیت موجب شد که ظرفیت قرآن برای ایجاد وحدت امت اسلامی، در عمل محدود شود و به جای آن، اختلافات مذهبی و فرقه‌ای در تفسیر آیات برجسته گردد.

نتیجه‌گیری

این مقاله بر اساس روش‌شناسی پنج‌سطحی شامل روش‌شناسی توصیفی، مبنایی، راهبردی، کاربردی و انتقادی سامان یافته است.

پیش‌فرض اصلی مقاله آن است که سنت، شارح قرآن کریم است. بر مبنای این پیش‌فرض، در سطح توصیفی، روش تفسیری روایی سیاسی به‌عنوان روشی واژه‌محور، آیه‌محور و موضوع‌محور تعریف و توصیف شد؛ روشی که با بهره‌گیری از روایات تفسیری پیامبر، معصومین، صحابه و تابعین، امر سیاسی یا مراد جدی سیاسی خداوند متعال را به‌صورت روشمند مطالعه می‌کند. در سطح مبنایی، مبنای هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و گونه‌شناسی روایات تفسیری سیاسی و پارادایم‌های مرتبط بررسی شد و پارادایم تقریب‌گرایی به‌عنوان رویکرد مناسب و راجح برگزیده شد. در سطح راهبردی نیز، رویکرد تقریبی و وحدت‌محور آیت‌الله معرفت در تفسیر روایی به‌عنوان رویکرد مختار معرفی گردید.

در سطح کاربردی، تمامی فرایندها، راهکارها، مهارت‌ها و قواعد به‌طور فشرده بیان شد. در سطح انتقادی نیز، بر اساس آسیب‌های مبنایی، روشی و پیامدی، روش تفسیری روایی سیاسی آسیب‌شناسی شد. مهم‌ترین آسیب پیامدی، تبدیل قرآن از کتاب امت به کتاب فرقه و مذهب و دامن‌زدن به تفرقه در تفسیر است؛ آسیبی که قرآن‌پژوه روایی سیاسی باید از آن پرهیز کند تا مقاصد کلان سیاسی قرآن، یعنی وحدت امت اسلامی، تحقق یابد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

- آزاد، علیرضا، تفسیر قرآن و هرمنوتیک کلاسیک، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۹۱.
- ابن کثیر، دمشقی، اسماعیل بن عمرو، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون، ۱۴۱۹ هـ.ق.
- احمدبن حنبل، المسند، ج ۱، ج ۱۱، ج ۱۷، تحقیق محمد شاکر، قاهره: دارالحدیث، ۸ جلد، چاپ اول، ۱۴۱۶ هـ.ق.
- بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۱، قم: مؤسسه البعثه، ۵ جلد، ۱۴۱۵ هـ.ق.
- بغدادی، خطیب، الفقیه والمتفقه، ج ۱، تحقیق أبو عبدالرحمن عادل بن یوسف الغزالی، عربستان سعودی: دار ابن الجوزی، ۲ جلد، چاپ دوم، ۱۴۲۱ هـ.ق.
- بقاعی، برهان الدین، مساعد النظر للإشراف علی مقاصد السور، ج ۱، ج ۲، ریاض: مکتبه المعارف، ۳ جلد، چاپ اول، ۱۴۰۸ هـ.ق.
- بهمنی، سعید، نظریه پردازی قرآن بنیان: رهیافت‌های توسعه روش نظریه پردازی قرآن بنیان سید محمدباقر صدر، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۷.
- پاکتچی، احمد، تاریخ تفسیر قرآن کریم، تنظیم و ویرایش محمد جانی‌پور، تهران: دانشگاه امام صادق، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
- حسنی، ابوالحسن، «گونه‌شناسی آموزه‌های سیاسی قرآنی»، در: مبانی معرفتی تفسیر سیاسی قرآن کریم، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- حسنی، سید حمیدرضا؛ ایمان، محمدتقی، «مقدمه پارادایم‌های تحقیق در علوم انسانی»، در: بلیکی، نورمن، پارادایم‌های تحقیق در علوم انسانی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ چهارم، ۱۳۹۶.
- حقیقت، سید صادق، روش‌شناسی علوم سیاسی، قم: دانشگاه مفید، چاپ سوم، ۱۳۹۱.
- خلاف، عبدالوهاب، علم أصول الفقه، قاهره: مکتبه الدعوة، چاپ هشتم، بی‌تا.
- دبوسی، أبوزید، تقویم الأدلة فی أصول الفقه، تحقیق خلیل محیی الدین المیس، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۲۱ هـ.ق.
- ذهبی، محمد السید حسین، التفسیر والمفسرون، ج ۱، ج ۲، قاهره: مکتبه وهبه، ۳ جلد، بی‌تا.

- رجبی، محمود، روش تفسیر قرآن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ هشتم، ۱۳۹۶.
- رشید رضا، محمد، تفسیر القرآن الحکیم (تفسیر المنار)، ج ۱، ج ۵، قاهره: الیهیئة المصریة للکتاب، ۱۲ جلد، ۱۹۹۰.
- زرقانی، محمد عبدالعظیم، مناهل العرفان فی علوم القرآن، بیروت: مطبعة عیسی البابی الحلبی، چاپ سوم، ۲ جلد، بی تا.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، منطق تفسیر قرآن: مباحث جدید دانش تفسیر (۴): زبان قرآن، هرمنوتیک، فرهنگ زمانه، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، چاپ سوم، ۱۳۹۵.
- صالح، صبحی ابراهیم، علوم الحدیث ومصطلحه: عرض ودراسة، بیروت: دارالعلم للملایین، چاپ پانزدهم، ۱۹۸۴.
- صدرا، علیرضا، «علوم سیاسی و دانش سیاسی متعالیه»، در: دانش سیاسی در ایران، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۴.
- صیادی، سمیه و دیگران، «واکاوی کارکرد روایات تفسیری در مجمع البیان»، پژوهشنامه علوم حدیث تطبیقی، سال هفتم، ش ۱۲، ص ۱۰۳-۱۲۲، بهار و تابستان ۱۳۹۹.
- طبری، ابوجعفر محمدبن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفة، ۱۴۱۲ هـ.ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ج ۱۲، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۲۰ جلد، ۱۳۹۳.
- طیار، مساعدبن سلیمان، فصول فی أصول التفسیر، بیروت: دار ابن الجوزی، چاپ دوم، ۱۴۲۳ هـ.ق.
- طیب حسینی، سید محمود، «جریان تفسیر ادبی سنتی»، در: آسیب شناسی جریان های تفسیری، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ چهارم، ۱۳۹۶.
- _____، «جریان تفسیر ادبی معاصر»، در: آسیب شناسی جریان های تفسیری، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ چهارم، ۱۳۹۶.
- عرفانی، محمد، «راهکارهای تحقق انسجام اسلامی از منظر قرآن و حدیث»، اندیشه تقریب، ش ۱۳، ۱۳۸۶.
- فرازی، عبدالوهاب، «دانش سیاسی حوزوی: سرشت و مختصات آن»، در: چشم انداز دانش سیاسی در ایران، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۲.

قاسم‌پور، محسن؛ حیدری، اکرم، «بررسی تطبیقی روش تفسیر روایی در دو تفسیر طبری و ابن کثیر»، پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، ش ۸، ص ۴۷-۶۶، بهار و تابستان ۱۳۹۵.
قطان، مناع بن خلیل، مباحث فی علوم القرآن، بیروت: مکتبه المعارف للنشر والتوزیع، چاپ سوم، ۱۴۲۱ هـ.ق.

کبیر، یحیی، دین‌پژوهی فلسفی، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۳.
کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ج ۷، تحقیق محمد حسین الدربیتی، قم: دارالحدیث، ۱۵ جلد، ۱۳۸۷ ش.

مدبر اسلامی، علی، تفسیر قرآن با قرآن در آینه روایات، ج ۱، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۲ جلد، چاپ اول، ۱۳۹۶.

مؤدب، سید رضا؛ عزتی فردویی، محمدرضا، روش‌های تفسیری، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۹۸.

مدبر اسلامی، علی، تفسیر قرآن با قرآن در آینه روایات، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۲ جلد، ۱۳۹۹.

معرفت، محمد هادی، تفسیر اثری جامع، ج ۱، ترجمه جواد ایروانی، قم: انتشارات ذوی القربی، چاپ اول، ۱۳۹۰.

_____، «بازخوانی روش نو در تفسیر قرآن»، در: روش‌شناسی تفسیر ره‌نما، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۷.

مشهدی، میرزا محمد، تفسیر کنز الدقائق، تحقیق الحاج آقا مجتبی العراقی، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۲ جلد، ۱۴۰۷ هـ.ق.

میبدی، محمد فاکر، مبانی تفسیر روایی، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۵.

میراحمدی، منصور، فقه سیاسی، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۵.

Bibliography

- The Holy Qur'ān
 Āzād, 'Alīriḍā. Qur'ānic Exegesis and Classical Hermeneutics. Qom: Bustān-e Ketāb, 1st ed., 1391 SH.
- Ibn Kathīr, Ismā'īl b. 'Umar al-Dimashqī. Tafsīr al-Qur'ān al-'Azīm. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1419 AH.
- Aḥmad b. Ḥanbal. Al-Musnad, vols. 1, 11, 17. Ed. Muḥammad Shākīr. Cairo: Dār al-Ḥadīth, 1st ed., 1416 AH.
- Al-Baḥrānī, Sayyid Hāshim. Al-Burhān fī Tafsīr al-Qur'ān, vol. 1. Qom: Mu'assasat al-Ba'tha, 1415 AH.
- Al-Khaṭīb al-Baghdādī. Al-Faṭḥ wa al-Mutafaqqih, vol. 1. Ed. Abū 'Abd al-Raḥmān 'Ādil b. Yūsuf al-Gharāzī. Saudi Arabia: Dār Ibn al-Jawzī, 2nd ed., 1421 AH.
- Al-Biqā'ī, Burhān al-Dīn. Maṣā'id al-Nazar li-l-Ishrāf 'alā Maqāsid al-Suwar, vols. 1–2. Riyadh: Maktabat al-Ma'ārif, 1st ed., 1408 AH.
- Bahmanī, Sa'id. Qur'ān-Based Theorization: Approaches to the Development of Qur'ān-Based Theory According to Sayyid Muḥammad Bāqir al-Ṣadr. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, 1st ed., 1397 SH.
- Pākatchī, Aḥmad. History of Qur'ānic Exegesis. Ed. Muḥammad Jānīpūr. Tehran: Imam Ṣādiq University Press, 2nd ed., 1395 SH.
- Ḥasanī, Abū al-Ḥasan. "Typology of Qur'ānic Political Teachings." In Epistemological Foundations of Political Exegesis of the Qur'ān. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, 1st ed., 1392 SH.
- Ḥasanī, Sayyid Ḥamīd Riḍā & Īmān, Muḥammad Taqī. "Introduction to Research Paradigms in the Humanities." In Norman Blaikie, Approaches to Social Enquiry. Qom: Ḥawza and University Research Center, 4th ed., 1396 SH.
- Ḥaqīqat, Sayyid Ṣādiq. Methodology of Political Science. Qom: Mofid University Press, 3rd ed., 1391 SH.
- Khallāf, 'Abd al-Waḥḥāb. 'Ilm Uṣūl al-Fiqh. Cairo: Maktabat al-Da'wa, 8th ed., n.d.
- Al-Dabūsī, Abū Zayd. Taqwīm al-Adilla fī Uṣūl al-Fiqh. Ed. Khalīl Muḥyī al-Dīn al-Mīs. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1st ed., 1421 AH.

- Al-Dhahabī, Muḥammad al-Sayyid Ḥusayn. Al-Tafsīr wa al-Mufasssīrūn, vols. 1–2. Cairo: Maktabat Wahba, n.d.
- Rajabī, Maḥmūd. Method of Qur’ānic Exegesis. Qom: Ḥawza and University Research Center, 8th ed., 1396 SH.
- Rashīd Riḍā, Muḥammad. Tafsīr al-Qur’ān al-Ḥakīm (Tafsīr al-Manār), vols. 1, 5. Cairo: Egyptian General Book Authority, 1990.
- Al-Zarqānī, Muḥammad ‘Abd al-‘Azīm. Manāhil al-‘Irfān fī ‘Ulūm al-Qur’ān. Cairo: ‘Isā al-Bābī al-Ḥalabī Press, 3rd ed., n.d.
- Riḍā’ī Iṣfahānī, Muḥammad ‘Alī. Logic of Qur’ānic Exegesis: New Discussions in Tafsīr Studies (Vol. 4): Language of the Qur’ān, Hermeneutics, and Cultural Context. Qom: International Center for Translation and Publication of al-Muṣṭafā, 3rd ed., 1395 SH.
- Šāliḥ, Šubḥī Ibrāhīm. ‘Ulūm al-Ḥadīth wa Muṣṭalaḥuhu: Presentation and Study. Beirut: Dār al-‘Ilm li-l-Malāyīn, 15th ed., 1984.
- Šadrā, ‘Alī Riḍā. “Political Science and Transcendent Political Knowledge.” In Political Knowledge in Iran, ed. ‘Abd al-Wahhāb Farātī. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, 1st ed., 1394 SH.
- Šayyādī, Sumayya et al. “An Analysis of the Function of Exegetical Narrations in Majma‘ al-Bayān.” Journal of Comparative Ḥadīth Studies, Year 7, no. 12 (1399 SH): 103–122.
- Al-Ṭabarī, Muḥammad b. Jarīr. Jāmi‘ al-Bayān fī Tafsīr al-Qur’ān. Beirut: Dār al-Ma‘rifa, 1412 AH.
- Al-Ṭabāṭabā’ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur’ān, vols. 9, 12. Beirut: Mu‘assasat al-A‘lamī, 1393 SH.
- Al-Ṭayyār, Musā‘id b. Sulaymān. Fuṣūl fī Uṣūl al-Tafsīr. Dār Ibn al-Jawzī, 2nd ed., 1423 AH.
- Ṭayyib Ḥusaynī, Sayyid Maḥmūd. “Traditional Literary Exegetical Trends” and “Contemporary Literary Exegetical Trends.” In Pathology of Exegetical Trends, ed. Muḥammad As‘adī. Qom: Ḥawza and University Research Center, 4th ed., 1396 SH.
- ‘Irfānī, Muḥammad. “Strategies for Realizing Islamic Unity from the Perspective of the Qur’ān and Ḥadīth.” Andīsha-ye Taqrīb, no. 13 (1386 SH).
- Farātī, ‘Abd al-Wahhāb. “Seminary Political Knowledge: Its Nature and Characteristics.” In The Horizon of Political Knowledge in Iran, ed. Riḍā

- ʿĪsā Niyā. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, 1st ed., 1392 SH.
- Qāsim-Pūr, Muḥsin & Ḥaydarī, Akram. “A Comparative Study of the Narrative Exegetical Method in the Tafsīrs of al-Ṭabarī and Ibn Kathīr.” *Journal of Tafsīr and Qurʾānic Language*, no. 8 (1395 SH): 47–66.
- Al-Qaṭṭān, Mannāʿ b. Khalīl. *Mabāḥith fī ʿUlūm al-Qurʾān*. Maktabat al-Maʿārif, 3rd ed., 1421 AH.
- Kabīr, Yahyā. *Philosophical Study of Religion*. Qom: Bustān-e Ketāb, 1393 SH.
- Al-Kulaynī, Muḥammad b. Yaʿqūb. *Al-Kāfī*, vols. 2, 7. Ed. Muḥammad Ḥusayn al-Dirāyatī. Qom: Dār al-Ḥadīth, 1387 SH.
- Modabber Eslāmī, ʿAlī. *Qurʾān-by-Qurʾān Exegesis in Light of Narrations*, vol. 1. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, 1396 SH.
- Moʿaddab, Sayyid Riḍā & ʿIzzatī Fardūʿī, Muḥammad Riḍā. *Exegetical Methods*. Qom: Ḥawza and University Research Center, 1398 SH.
- Modabber Eslāmī, ʿAlī. *Qurʾān-by-Qurʾān Exegesis in Light of Narrations*, 2 vols. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, 1399 SH.
- Maʿrifat, Muḥammad Hādī. *Comprehensive Atharī Exegesis*, vol. 1. Trans. Jawād Īravānī. Qom: Dhawī al-Qurbā Publications, 1st ed., 1390 SH.
- “. ——— Revisiting the New Method in Qurʾānic Exegesis.” In *Methodology of Tafsīr al-Rahnāmā*. Qom: Bustān-e Ketāb, 1387 SH.
- Mashhadī, Mīrzā Muḥammad. *Tafsīr Kanz al-Daqaʿiq*. Ed. Ḥājj Āqā Mujtabā al-ʿIrāqī. Qom: Islamic Publication Foundation (Society of Teachers of Qom), 1407 AH.
- Maybodī, Muḥammad Fāker. *Foundations of Narrative Exegesis*. Qom: Research Institute of Islamic Culture and Thought, 1395 SH.
- Mīr Aḥmadī, Maṣṣūr. *Political Fiqh*. Tehran: SAMT Publications, 1395 SH.
- Muslim b. al-Ḥajjāj al-Nīsābūrī. *Ṣaḥīḥ Muslim*, vols. 1, 6. Ed. Muḥammad Fuʿād ʿAbd al-Bāqī. Beirut: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī, n.d.
- Hādī, Aṣghar. “A New Method in the Semantics of Qurʾānic Concepts and Terms.” *Qurʾānic Studies*, vol. 18, no. 4 (1391 SH): 87–102.
- Al-Hilālī, Salīm b. ʿĪd & Āl Naṣr, Muḥammad b. Mūsā. *Al-Istiʿāb fī Bayān al-Asbāb*, vol. 1. Saudi Arabia: Dār Ibn al-Jawzī, 1st ed., 1425 AH.